

Derleyen
FUNDA ŞENOL CANTEK
Sanki Viran Ankara

İletişim Yayınları 1192 • Memleket Kitapları 12

ISBN-13: 978-975-05-0446-4

© 2006 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2006, İstanbul

2. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK SUAT Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Mehmet Özer

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3

Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

ÇILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
FUNDA ŞENOL CANTEK
**Sanki Viran
Ankara**

i l e t i Ő i m

İÇİNDEKİLER

Önsöz	
FUNDA ŞENOL CANTEK.....	7
<i>19. yüzyıl Ankara'sında mahalleler ve gündelik yaşam</i>	
ZELİHA ETÖZ.....	11
<i>Sel gider, kum kalır</i>	
<i>1957 sel felaketzedelerinin Mamak'tan</i>	
<i>Yenimahalle'ye uzanan hayat çizgileri</i>	
FUNDA ŞENOL CANTEK.....	43
<i>Ankara, kent ve modernleşme</i>	
BELKİS AYHAN TARHAN.....	107
<i>Ankara'nın kılıkları, 1930:</i>	
<i>Boydan boya bir karşı koyma</i>	
ELİF EKİN AKŞİT.....	149
<i>Kabadayılarının ve futbolun mahallesi: Hacettepe</i>	
LEVENT CANTEK.....	175

<i>Bozkırdaki cennet: Gençlik Parkı</i>	
BURCU YILMAZ.....	211
<i>Bir toplu konut: Ankara</i>	
GÜRSEL KORAT.....	237
YAZARLAR HAKKINDA.....	251

Önsöz

FUNDA ŞENOL CANTEK

“Bellek sadece kendini beğenmiş değil, aynı zamanda dikkatsiz ve tembel bir uzuv” tespitini yapar Doris Lessing anılarını anlatmaya girişirken. Aynı tespiti bir tiran gibi işlev gören resmi tarihin belleği için de yapabiliriz. Kendini beğenmiştir, çünkü diğer herkesinkinden üstün olduğuna ve her şeyi doğru olarak sakladığına inanır; dikkatsizdir, çünkü önemli ayrıntıları gözden geçirir; tembeldir, çünkü hatırlamak için kendini yormak istemez.

Bu derleme, resmi tarih anlatısına alternatif olma iddiası taşıyan mikro anlatılardan oluşuyor. Anlatıların ortak özellikleri, “unutmanın mekânı olarak tasarlanmış” başkent Ankara’nın, unutulmuş, yanlış hatırlanan, unutturulmaya çalışılan veya hiç bilinmeyen mekânları, olayları ve insanların bir bölümünü konu ediniyor olmaları.

Bu anlatılar, Iggers’in savuduğu, tarihi birleşik bir süreç, bireylerin içine gömüldükleri büyük birer anlatı olarak değil de, birçok bireysel merkeze sahip bir akış olarak gören anlayışın ürünüdürler. Ancak bugünden geçmişe bakmanın kaygan zemininde fazla tökezlemeden ilerlemeye çalış-

manın handikaplarını da taşıyorlar. Geçip gitmiş olanla ilgili anlatıların ele avuca sığmaz özneliliği; geçmiş güzellemesine dönüşme tehlikesi; sonraki deneyimlerin imbiğinden geçmiş olmaları, verilerini kendisi yaratan araştırmacıyı tehlikeli sulara sürüklüyor. Zaten, “Tarihte neler oldu?” sorusunun peşinde olmayan araştırmacıya kalansa, olan bitenin nasıl anımsanıp, kişiye nasıl maledildiği oluyor.

* * *

Türkiye tarihinde “yaratıcı yıkım süreci”ne imanla bağlı birden çok idareci gelip geçmiş. Bu süreçten başkent ve numune şehir olması hasebiyle Ankara fazlaca nasibini almış. Halihazırda da böyle bir idarecinin estetik kavrayışına, ideolojik bağlantılarına, rant kaygısına ve hayata bakışına teslim olmak üzere... Olmak üzere diyorum, çünkü bir şehri çocukluğunun büyüdü manzarasıyla anımsayıp, bugün onu beğenmeme/sevmeme kolaycılığını seçen çoğunluğun bas-kısına rağmen, hâlâ orada ruhunu kurtarmaya yetecek malzeme bulan ve bunlara sahip çıkanlar Ankara’yı teslim etmemeye kararlılar. Bu kitap onlardan bir bölümünün meydan okuması.

Kitaba adını veren malum şarkının (sözleri Mehmet Erbulan’ın, bestesi Necdet Tokatlıoğlu’nun “Sensiz Ankara”sının) çok bilinmeyen dizesi, kırılıp dökülmüş, örselenmiş bir şehrin hal-i pür melalini anlatmaya çalışıyor. “Zaten Ankara’da korunmaya değer ne vardı ki?” sorusunun alaycılığına inat, kitaptaki her yazar kendi kırılğan Ankarasının hikâyesini anlatıyor ve şehre kimliğini veren ama artık unutulmaya yüz tutmuş, yaratıcı yıkım sürecine teslim olmuş bir özelliği, şehrin ruhuna üfleyerek onu canlandırmaya çalışıyor.

Çocuk bisikletleri
Nerde kasapların
Çengeldeki etleri
Kimdi Hacettepe'nin
Yağcı Fehmi Efesi
Hani Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Çankırıkapı geniş
Çinçin'in yolları dar
Yolunuz düşmez artık
Gençlik Parkı'na kadar
Hani nereye gitti
Dosta candan bağlılar
Gece kavga çıkarmış
Barda Altındağlılar
Hani Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Harbiye'ye beş sıfır
Yenilmiş Demirspor
Git Gençler Birliği'ni
Hasan Polat Bey'den sor
Bu yıl Hacettepe'nin
Şampiyon olması zor
Ankaragüçlü Natık
Neden böyle yapıyor
Nerde Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Mamak deresi taşmış
Fazla olmuş hasarı
Hergele Meydanı'na
Kurulmuş Bitpazarı
Falih Rıfkı Bey olmuş
Ulus'un başyazarı
Yenidoğanlı gençler
Basmışlar Yeni Bar'ı
Hani Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Atpazarı konuşsun
Hamamönü sen sus da
Kayaş'tan kiraz gelmiş
Hacettepeli dosta
Cemali'yi vurdular
Altındağlılar yasta
Nerdesin Arap Fevzi
Kuyumcu Zeynel Usta
Nerde Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Hacettepe'de büyür
Hamamönü'nde doğan
Atıfbey'de süt satar
Sabah ineği sağan
Beş kuruşa yumurta
On beş kuruşa soğan
Merhaba Bentderesi
Merhaba Hacidoğan
Nerde Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Söyle Abidinpaşa
Ne oldu Natoyolu
Hergele Meydanı'nda
Doğanbey Karakolu
Nerde Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Şimdi nerde Çinçin'in
Fal bakan bacıları
Nerde Hacı Bayram'ın
Günlük duacıları
Nerede gecelerin
Seyyar bozacıları
Gece ahlak masası
Basmış Tabarin Bar'ı
Nerde Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Gençlik Parkı içinde
Emirgan Çay Bahçesi
Taş plaktan geliyor
Hacer Buluş'un sesi
Yukarda At Pazarı
Alt yanda Bentderesi
Rüzgârlı'da Piç Orhan
Çay içiyor veresi
Nerde Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Kömüre zam gelecek
Diyorlar gelecek kış
Atıfbeyli Yaşar da
Hergele'de yer açmış
Gece kuşu Sabahat
Şoför Mesut'a kaçmış
Suzan Güven Konak'ta
Program yapacakmış
Nerde Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Atıfbey'in gençleri
Hepsi olmuş biracı
İş Bankası Müdürü
Çankaya'da kiracı
Ulus Tabarin Bar'da
Patron Feriha Bacı
Bahçeleriyle Dikmen
Bağlarıyla Ayrancı
Nerde Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Ayaş'taki kovanlar
Beklerken arısını
Kirazlar al kaybetmiş
Kaysılar sarısını
Tabancayla vurmuşlar
Evde bar karısını
Gazi Orman Çiftliği
Çaldırmış yarısını
Hani Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Git de Gençlik Parkı'na
Keyfince bol bol gez
Sazda Bayram Aracı
Bar da Kürdan Muazzez
Hani Altmış Yetmişler
Ne tarafa gitmişler?

Halil Soyuer, 17.1.2003

19. yüzyıl Ankara'sında mahalleler ve gündelik yaşam¹

ZELİHA ETÖZ

1980'lerin ortalarından başlayarak mahalle dizilerinde dikkate değer bir artış söz konusuydu ve bu durum, 1990'ların sonlarına kadar devam etti. İzlenme oranları diğer dizileri geride bırakan son mahalle dizilerinin İkinci Bahar ve Yeditepe İstanbul olduğunu söylemek çok yanlış olmaz. 1990'ların sonlarından itibaren mahalle yaşamını odağına alan diziler, yerlerini, mafya ilişkilerini ve asıl olarak bir ailenin yaşamını konu alan dizilere bıraktılar. Mahalle dizilerinin, 15-20 yıllık bir zaman diliminde kazandığı popülerlik, –büyük şehirlerin neredeyse yalnızca çeperlerinde ve küçük Anadolu şehirlerinin yine sınırlı bir kesiminde, büyük oranda daha önceki dönemlerdeki özelliklerinden pek çoğunu yitirmiş olarak varlığını sürdüren ve asıl olarak– yitip giden bir sosyallik formuna duyulan özlemin bir ifadesi gibiydi. Bir özlemin ifadesiydi, çünkü mahalle, toplumsal yaşamın önemli sosyallik biçimlerinden biri olarak içinde yaşayan insanlar için referans çerçevesi olma özelliğini hızla

1 Bu makale, "19. Yüzyıl Ankara'sında Sosyal ve Kültürel Yaşam" başlıklı doktora tez çalışması temel alınarak kaleme alınmıştır.

yitirmeye başlamıştı.² Mahallenin, bir sosyal ilişkiler ağının çözülmesi, sosyal yaşamda giderek hızlanan –sınıfsal, etnik, dinsel temelli– içe kapanmanın, diğer deyişle küçük ölçekli ve hijyenik ilişki ‘yuva’larının ağırlıklı hale gelmeye başlamasının bir sonucuydu. Toplum, karşılaşmaların asgariye inmesiyle birbirinin yaşam deneyimlerinden gün be gün daha habersiz hale gelen parçalardan oluşan bir görünüm arz ediyordu. Böylesi bir parçalı toplum içinde mahalle, artık, sakinleri tarafından sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğinin bilinmediği, neredeyse tümüyle bir idari birim halini almaya başlamıştı. Yan yana, ancak birbirinden habersiz yaşamının sonucunda ortaya çıkan içe kapanmayı belki de en iyi sembolize eden şey, 1980’lerin ortalarında yavaş yavaş görünürlük kazanmaya başlayan ve giderek orta-alt sınıflara kadar inip yaygın ve genel bir uygulama haline gelen evlere çelik kapı taktırılmasıdır. İnsanlar çelik kapılarla ‘güvenliği’ sağlanan ‘sıcak’ yuvalarına çekiliyorlardı. Çelik kapı, –sadece hırsızlık gibi eylemler değil, belli durumlar karşısında tutum alma, ‘diğer’lerine karşı sorumluluk hissetme ve bunun gereklerini yerine getirme de dahil olmak üzere– her türden tehdit ve saldırıyı dışarıda tutmanın bir simgesiydi artık. Hijyenikleşen sosyal ilişkiler ağının göstergesi olan çelik kapının daha geniş ölçekteki muadili, şehirlerin merkezlerinden epeyce uzakta kurulmuş olan sitelerin etrafını çevreleyen duvarları ve denetimli giriş-çıkışlarıydı.³

2 Metin boyunca, ‘toplumsal’ ve ‘sosyal’ sıfatlarının birarada kullanılacak olmasının ardında, ilkinin ağırlıklı olarak sosyolojik anlamda kurumsal pratiklere, ikincisinin ise bu kurumsal pratikleri de kapsayan insanlar arasındaki farklı türden ilişki örüntülerine ve ağlarına göndermede bulunduğu yönündeki bir kavrayış bulunmaktadır. Dolayısıyla toplum, sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiğinin tartışılmadığı soyut bir kendilik olarak farklı sosyallik biçimlerinden biridir sadece.

3 Güvenlik kameralarının, resmi ve özel kurum binalarının giriş çıkışlarındaki elektronik denetim aygıtlarının gündelik yaşamımızın neredeyse sıradan bir uygulaması haline gelmesi de aynı zamana rastlar. Bu gelişmeleri, bir denetim toplumu içinde yaşamaya başladığımızın mikro ölçekteki görünümleri

Çelik kapıların güvencesinde korunaklı yuvalarına çekilen insanlar, geride bıraktıkları ilişki örüntülerini, mahalle dizilerini seyrederek yad ediyorlardı. Birbirlerinden sorumlu oldukları, gerektiği yerde ve zamanda tavır almaktan kaçınmadıkları, –kedisi, delisi, çocuğu, yaşlısı– her türden sakinini kaale alıp gözettikleri bir sosyallik formunun yitip gidişine ağıt gibiydi bu mahalle dizilerini seyretmek: Geriye çekilmenin, dolayısıyla dünyaya nötr davranmanın ister istemez yarattığı boşluğu, bir anlık da olsa mahalle nostaljisiyle gidermeye çalışmak.

Pekiyi, uzunca bir zaman diliminde derin bir nostalji yaratan mahalle nasıl bir gerçeklikti? Ne türden bir sosyallığe işaret ediyordu? Sakinleri için bir referans çerçevesi olmasının anlamı neydi? Ona hayatiyet kazandıran, sakinleri için hem bir kısıtlama hem de bir imkân olarak işleminin dinamikleri nelerdi? Dolayısıyla bir mahalleden olmanın, mahallelilik bilincinin oluşmasının zemini nasıl kuruyordu? Burada, bu soruların yanıtlarını, yakın geçmişten örneklerle değil de daha uzak bir geçmişten, 19. yüzyıl Ankara'sından hareketle vermeye çalışacağız. Diğer deyişle mahalle ve mahalleliğin, 19. yüzyılda Ankara'da, nasıl bir görünüm sergilediğini göstermeye, mahalle ölçeğinde gündelik yaşamın nasıl aktığının izlerini sürmeye çalışacağız. Ancak, 19. yüzyıl Ankara'sında mahallenin, bir sosyallik

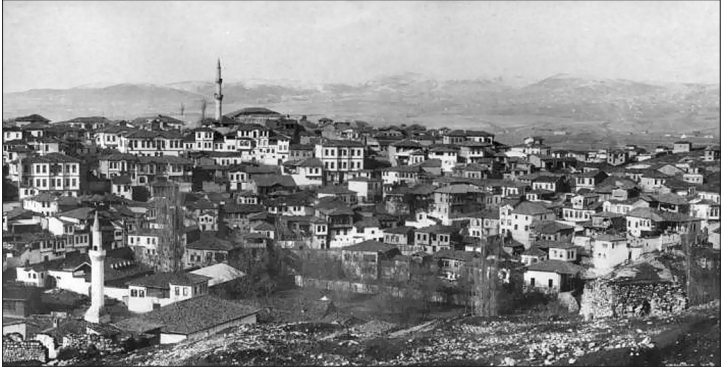
olarak yorumlamak mümkündür. Şehir merkezlerinden uzakta kurulan bu korunaklı siteler, tıpkı çelik kapılı evlerin içine çekilmenin de dahil olduğu kent-karşıtı olarak adlandırılacak bir hareketin parçası biçiminde değerlendirilebilir. Kent-karşıtıdır, çünkü bu ve benzeri oluşumlar –örneğin, büyük alışveriş kompleksleri– “bir yerin değerini coğrafi olarak nötralize” etmeye katkıda bulunmaktadır. “Kendine egemen olmak uğruna, başkalarından kaçış”ı temsil etmektedir (bkz. R. Sennett, *Gözün Vicdanı*, Ayrıntı, İstanbul, 1999, s. 67, 63). Böylelikle de şehir, içinde farklı anlamlandırma pratiklerinin yaşandığı, yeni gelenlere bu pratiklerin aktarıldığı ve bu nedenle de belli türden bir deneyim kazanma ve kazandırmanın mekânı olarak görülmemektedir artık. Tam tersine, kaotik olanı, tehditkâr olanı temsil eder hale gelmiştir.

biçimi olarak nasıl işlediğine geçmeden önce, parçası olduğu şehrin nasıl bir görünüme sahip olduğunu ele almak gerekir. Çünkü, mahalle şehir yaşamının –en azından bir zamanlar– kurucu ögesi olma vasfını taşısa da parçası olduğu şehrin, demografik, ekonomik, siyasi ve kültürel yapısının sergilediği özelliklerden ve dinamiklerden etkilenir. Dolayısıyla mahalle ve mahalleliğin ne anlama geldiğini kavrayabilmek için, içinde yer aldığı daha geniş ve karmaşık ilişki örüntülerini koşullayan ve biçimlendiren süreçlere bakmak önemlidir.

19. yüzyılda Ankara

Bugün, Türkiye Cumhuriyeti'ne başkentlik eden Ankara, 19. yüzyılda da 'yönetmel merkez' olma özelliğine sahip bir şehirdi. Kurulduğu tarihlerden itibaren bu vasa sahip olan Ankara, 19. yüzyıl ortalarında kısa bir dönem –1848-1851 yılları arasında, Yozgat'ın vilayet merkezi olduğu Bozok vilayetine bağlanmıştı, 4-5 yıllık bir aradan sonra, 1855-1860 yılları arasında, Ankara'nın yine Bozok vilayetine bağlandığını görüyoruz– dışında, hep vilayet merkezidir. 19. yüzyıl boyunca, nüfusu 20-25 bin civarında olan Ankara'nın, sadece bu nüfus değerlerine bakarak kasabayı andıran, küçük bir Orta Anadolu şehri olduğu kolaylıkla söylenebilir. Ancak, bu değerlendirme bir ölçüde yanıltıcıdır. Tarım dışı ekonomik etkinliklerin başat olduğu bir şehirdir Ankara. Fakat, kendini çevreleyen kıra karşı farklı ekonomik etkinlikleri barındırıyor olması, onu, kasabavari bir yerleşim olmaktan kurtaran bir özellik değildir. Ankara'yı, 19. yüzyılda, dikkate değer bir şehir yapan asıl özellik, yönetmel bir merkez olma vasfı, diğer deyişle oynadığı siyasi roldür.⁴ Yö-

4 George Duby, 'Kent'e ve Kır'a Bakmak' adlı makalesinde, şehrin oynadığı rolün öncelikle siyasi olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir: "Demek ki kent tüm

Henüz kurucu seçkinlerin ellerinin değmediği Ankara, omuz omuza vermiş yapılarıyla derli toplu bir Orta Anadolu yerleşimidir.

netsel ve askerî görevleri üstlenen mutasarrıflığın,⁵ Tanzimat'tan sonra da merkezî otoriteyi kurma girişimleri çerçevesinde valiliğin ve buna eşlik eden meclisin⁶ varlığı – yönetsel işlevleri üstlenen diğer resmî kurumlarla birlikte–, şehrin üstlendiği siyasi rolün Ankara örneğindeki görünümülerindendir. Bunun bir diğer göstergesi de ‘haklaş-tırma’ yetkisine sahip kadılık makamına, Ankara sancağı-

tarikh boyunca ne orada oturan insanların sayısı ne de faaliyetleri tarafından değil de, hukuki statüsünün, toplumsallığın ve kültürün özel çizgileri tarafından karakterize edilmektedir. Bu çizgiler kentsel organın oynadığı öncelikli rolden türemektedirler. Bu rol ekonomik değildir. Politiktir. Polis, etimoloji yanıltıcı değildir. Kent kendini çevreleyen ortamdan, manzaranın içinde iktidarın kök salma noktası olmasıyla farklılaşmaktadır. Devlet kenti yaratır. Devlet kentin üzerinde temellenir”. *Şehir*, sayı 6, Ağustos 1987, s. 65.

- 5 Köprülüler döneminden itibaren sancakların yüksek devlet görevlilerine ‘arपालık’ olarak verilmeye başlanmasıyla mutasarrıflar, genellikle merkezde kalıyorlar, sancak yönetimini de yörenin önde gelen ailelerinden seçilen ve görevlerini, çoğunlukla paşa ve vezir rütbesiyle yerine getiren mütesellimlere bırakıyorlardı. 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başlarında, Ankara’da bu görevi üstlenenler arasında Mimarzadeler ve Müderriszadeler adlarıyla anılan iki ailenin üyeleri bulunmaktaydı.
- 6 Önce Büyük Meclis olarak tanzim edilen bu meclisler, sonraları Eyalet Meclisi adını, daha sonra da Vilayet İdare Meclisi adını almışlardır.

nın ev sahipliği yapmasıdır. Şehir ölçeğinde yargı, yönetim, maliye ve belediye hizmetlerinde önemli roller üstlenen kadılık makamı, 1830'lu yılların ortalarından itibaren önemini yitirmiştir yitirmesine, ama Ankara'nın üstlendiği siyasi rol, bu kez ceza ve ticaret mahkemelerinin oluşturulmasıyla devam etmiştir.

19. yüzyılda, etnik ve dinsel açıdan çok kimlikli bir şehir olan Ankara'nın nüfusu, yüzyıl boyunca 20-30 bin arasında değişiklik gösterir. Şehri ziyaret eden seyyahlardan öğrendiğimize göre, yüzyıl başlarında Ankara'da 20.000 dolayında insan yaşamaktadır. 1830'da yapılan ve yalnızca erkeklerin sayıldığı ilk resmî nüfus sayımında tespit edilen rakam 11.293'tür. Şehirde, en az bir bu kadar da kadının yaşadığı düşünülürse bu tarihte Ankara'nın nüfusunun, yaklaşık olarak 22.586 olduğu ileri sürülebilir. Yaklaşık değerlerle bu nüfusun 12.216'sını Müslümanlar, 10.100'ünü Rumlar ve Ermeniler,⁷ 270'ini Yahudiler oluşturuyordu. C. Texier, 1834-1836 yılları arasında, şehrin nüfusunun 28.000 olduğunu söylerken, W.F. Ainsworth, 10.000'i Müslüman, 5.000'i Hıristiyan ve 200'ü Yahudi olmak üzere, Ankara'da 15.200 kişinin yaşadığını belirtmektedir. 1860'lı yılların başı için, G. Perrot'nun nüfusa dair verdiği rakamlar şöyledir: 25.000 Türk, 11-12.000 Katolik Ermeni, 4.000 Gregoryen Ermeni, 3.000 Rum ve 1.000 Yahudi. 1881 nüfus sayımına göre ise Ankara'nın nüfusu 25.595'tir. Bu nüfusun 17.218'i Müslüman, 1.637'si Rum, 5.579'u Katolik, 725'i Gregoryen Ermeni, 413'ü Yahudi ve 236'sı Protestandır. Yüzyıl bi-

7 Ankara'daki Ermeni nüfusu Katolik ve Gregoryen olarak iki gruba ayrılmıştı. Ermenilerin Katolik olmaları, 18. yüzyılda Ankara'ya gelen dominiken rahiplerinin, birkaç aileyi Katolikliğe geçirmesiyle başlamış ve Katolikklik Ermeniler arasında hızla yaygınlık kazanmıştı. Gregoryen Ermeniler, Latinleşme olarak gördükleri bu durumu hiç hoş karşılamıyorlardı. Daha sonraları, Ermeniler arasında Protestanlığa geçenler de olmuştu. Ermeniler arasında Protestanlığa geçiş, 1860'lı yılların sonlarında Anadolu'ya gelen Amerikalı ve İngiliz misyonerlerin etkisiyle gerçekleşmişti.

timinde, şehrin nüfusu 32.851'e çıkmıştı. Bu sırada, Müslüman nüfusta dikkate değer bir artış vardır. Şehirde yaşayan Müslümanların sayısı 22.424'tür. Nüfusun geri kalan kısmını, 1.251 kişiyle Rumlar, 1.016 kişiyle Gregoryen Ermeniler, 6.611 kişiyle Katolik Ermeniler, 536 kişiyle Yahudiler ve 13 kişi gibi küçük bir sayıyla Protestanlar oluşturmaktadır.⁸

Genel olarak ülkenin yaşadığı ekonomik çöküş, 19. yüzyıl Ankara'sına da damgasını vurmuştur. Endüstri ve ticarete yaşanan hızlı gerilemenin arkasında, hem iç koşulların hem de dış koşulların etkisi vardır. Bunun en tipik göstergesi, 19. yüzyıl başlarında şehrin ekonomisinde başrolü oynayan ve refahın asıl kaynağını oluşturan tiftik endüstrisinde yaşanan hızlı çöküştür. 18. yüzyılda dünya tiftik tekeli Ankara'nın elindeyken, 19. yüzyılın ortalarında, artık bu durum neredeyse tümüyle geçerliliğini yitirmiştir. Tiftik yününden yapılmış, ipek inceliğinde dokunan şali ve sofları ihraç eden Ankara, yüzyılın ortalarından itibaren, hızla ham tiftik ihraç eder hale gelmiştir. Tiftik, önemli bir ticaret kalemi olmaya devam eder, ancak artık nitelik değiştirmiştir. 1817'de Ankara Sancağı'nda 5.896 top şali, 1.137.5 top sof üretilip, çoğunluğu İngiltere ve Fransa'ya ihraç edilirken, 1877'deki, Ankara sancak merkezine ait ihraç kalemleri arasında bu kumaşlar hiç yer almamaktadır, bunun yerine 540.260 kg. tiftik yününün ihraç edildiği görülmektedir. Üstelik, yüzyıl başlarının

8 J.M. Kinnier, *Voyage dans l'Asie Mineure, l'Arménie et le Kurdistan: Dans les Années 1813 et 1814*, Librairie de Gide Fils, Paris, 1818, s. 109; R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1986, s. 117; C. Texier, *Asie Mineure: Description Géographique, Historique, Archeologique des Province et des Villes de la Chersonnèse d'Asie*, Librairie de Firmin-Didot et Compagnie, Paris, 1892, s. 491; W.F. Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, I. cilt, John Parker, Londra, 1842, s. 132; G. Perrot, *Souvenir d'un Voyage en Asie Mineure*, Michel Lévy Frères, Paris, 1864, s. 302; F. Georgeon, 'Keçi kılından kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında Ankara'nın gelişimi', *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* içinde, P. Dumont, F. Georgeon (der.), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 107-108.

da, ham tiftik ihracının 60-65.000 kilogramı geçmediği düşünülürse durumun vehameti daha net anlaşılır. Yüzyıl boyunca, sof ve şali dokunan tezgâh sayısının 1.000'den 3-5 tezgâha –ki çoğu İstanos'tadır (bugünkü Sincan)– düşmesinde ifadesini bulan çöküşte; üretim teknolojisindeki gerilik ve yanlış uygulama ile düzenlemeler⁹ gibi, doğrudan ülke gerçeğinden kaynaklanan iç koşullar, tiftik keçisinin canlı olarak ihraç edilmesinin önünde hiçbir engelin olmaması nedeniyle başka yerlerde yetiştirilmeye başlanması ve asıl olarak da 1838 ticaret anlaşmasıyla Osmanlı topraklarına, ucuz yünlü ve pamuklu dokumaların artan oranlarda girmesi gibi dış koşullar rol oynamıştı. Kumaş üretiminin geleneksel tekniklere dayanması, ithalat yoluyla ucuz dokumaların iç pazarı istila etmesiyle birleşince, tiftik endüstrisinin çöküşü kaçınılmaz bir kader gibidir.¹⁰

9 Tiftik endüstrisini sarsan düzenlemelerin en önemlilerinden biri, 1820'li yıllarda, tiftik üretime tekelinin Ermenilere yasaklanarak Müslümanlara verilmesiydi. Böylesi bir uygulama, her şeyden önce, uzun yıllara dayalı bir tecrübe birikimini devre dışı bırakıyordu. Nitekim, düzenlemenin sonucu tiftik sürülerinin ve dolayısıyla tiftik üretiminin azalması oldu (bkz. W.J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus & Armenia*, cilt I, John Murray, 1842, s. 418). Sonraları bu yasak ve tekel kaldırılmış olsa da artık kayıpları telafi etmek pek mümkün değildi. Tiftik endüstrisini geriletken diğer bir yanlış uygulama, tiftik keçisinin hiçbir anlamda koruma ve islaha konu olmamasıydı. Ankara keçisi canlı olarak ihraç edilebiliyordu. Nitekim, bu ihraç kolaylığı, İngiltere'nin tiftik keçisini en sonunda Güney Afrika'nın Cap bölgesinde üretmesinin yolunu açmış ve böylelikle de yüzyıl sonunda burada üretilen tiftik yünü miktarının Ankara'daki üretime yetişmesini mümkün kılmıştı, bkz. F.O. 195/1381, no. 106, 2 Temmuz 1881 tarihli rapor. Tiftik üretimini iyileştirmek için alınan önlemler, ancak 1880'lerden sonra uygulamaya kondu. Bu önlemlerle, baş vergisi düşürüldü, canlı olarak tiftik keçisi ihracatı yasaklandı ve islah edilme çalışmaları çerçevesinde de 1898 yılında uygulamalara başlayan Numune Çiftliği ve çiftliğe bağlı Çoban Mektebi açıldı. Bunlar dikkate değer önlemlerdi, ancak çok geç kalınmıştı, tümüyle çökmüş bir endüstriyi canlandırmak mümkün değildi artık.

10 F.O. 881/4122, s. 7; K. Kannenberg'ten aktaran S. Eyice, 'Ankara'nın eski bir resmi', *Atatürk Konferansları IV*, T.T.K. Yay., 1971, s. 92; H. Ongan, 'Ankara'nın eski esnafını açıklayan bir vesika', *Türk Etnografya Dergisi*, no. 2, 1957, s. 58; C. Texier, 1882, s. 459-462.